

Magára hagyott serege Trembowlánál a hadjárat egyetlen komoly csatájában vereséget szenvedett a tatároktól és fogságba esett.

Mivel a kötet fő témája II. Rákóczi György külpolitikája, érdemes felvillantatunk a szerzőnek ezzel, illetve magával a fejedelemmel, a külpolitika legfőbb alakítójával kapcsolatos értékelését. A bevezetésben még nagyon mértéktartóan fogalmaz az 1657. évi hadjárat vonatkozásában: a kudarc döntő eleme a rátermett politikus és hadvezér hiánya volt. Az egymást követő fejezetek egyrészt bizonyítják, másrészt markánsabbá teszik ezt a véleményt. Gebei Sándor szerint II. Rákóczi György a Zaporozsjei Had politikai törekvéseiről alig tudott valamit, 1656-ban nem ismerte a kozák probléma lényegét, járatlan és tájékozatlan volt mind az orosz–kozák, mind a nemzetközi viszonylatokban (a Konstantinápolyból küldött fenyegetéseket például ignorálta). Főszereplőnek képzelte és érezte magát az erdélyi–svéd–kozák koalícióban. Úgy vélte, cselekvési szabadságot kapott a lengyel királyság megszerzésére. Holott valójában Károly Gusztáv nem ellenezte Rákóczi királyságát, Hmelnyickij pedig mindössze engedelmességet parancsolt a fejedelemhez küldött seregének. II. Rákóczi György ezekre a félreértett és félreértelmezett premisszákra alapozta merész politikai kombinációit. A fentieket figyelembe véve teljességgel elfogadható a végső értékelés: mindez „fatális tévedéseken nyugvó külpolitizálás” volt. A magunk részéről még azt is megköszönhetnénk, hogy ezt a külpolitikát a totális diletтанizmus jellemezte.

A szerző röviden kitér a 1657 után történetekre is. Véleménye szerint a fejedelem a tatárok 1658-as erdélyi pusztítása idején erélytelen és tanácstalan volt. Egy másik adalékkal pedig arra utal, hogy II. Rákóczi György a túlzott hatalomvágytól sem volt mentes: nem tudott belenyugodni a fejedelemség elvesztésébe, és 1659-ben még azon az áron is kész volt a visszatérésre, hogy abszolútus hatamát a diéta megnyirbálja. A monarcha egész tevékenységének értékelésekor pedig Gebei Sándor Kemény János szavait idézi: „fundamentum nélkül való vakmerőség”. Ugyanakkor ennek a tevékenységnek a következményeit az egri történés – híven az egész kötetben követett módszeréhez – higgadtan és túlzásoktól mentesen ítéli meg. Szerinte Erdély „bukása” 1660-ban – II. Rákóczi György halálának évében – nem következett be, a fejedelemség élete visszatért a normális kerékvágásba, s „a szolid konszolidáció évtizedei” következtek. Csatlakozva Várkonyi Ágnes kutatási eredményeihez, arra az álláspontra helyezkedik, hogy 1660 Erdély történetének egyik korszakhatáraként csak abban az értelemben jelölhető ki, hogy a fejedelemség ezután Habsburg- vagy törökellenes akcióra nem volt képes, ami viszont az erdélyi történeti kontinuitást nem kérdőjelezte meg.

Makai János

BOTLIK JÓZSEF

HÁRMAS KERESZT ALATT. GÖRÖG KATOLIKUSOK KÁRPÁTALJÁN AZ UNGVÁRI UNIÓTÓL NAPJAINKIG (1646–1997)

Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, 1997. 335 p.

Botlik József nemcsak tudományos alapossgal és módszerességgel tárja fel a határokon kívül élő magyar nemzetrészek múltját, jelenét (ld. Erdély tíz tételben 1918–1940; Ez hát a hon; Magyarlakta települések ezrede Kárpátalján; Eltvedt mezsgyékövek), hanem már régen támogatójául szegődött az akár nagyobb, akár kisebb lélekszámú népesség nemzeti mozgalmának.

A történeti Magyarország északkeleti részén található Kárpátalján élő ruszinok – más néven: rutének, kárpátukránok, kisoroszkok vagy magyar-oroszkok – előtt a felemelkedés egyedüli útja a katolizálás volt (ellentétben az erdélyi románokkal, akik anyaországuk vonzását is választhatták a vallási unióval szemben). Mária Teréziának a 18. században Európának ezen a keleti részén éppúgy szüksége volt katolikus népességre, mint mondjuk, napjainkban a Vatikánnak a csángó magyarok földjén, Moldovában románul beszélő hívekre. Ugyancsak vitathatalan tény az is, hogy napjainkban az ukrán hivatalos állásponttal ellentétben a ruszinoknak joguk van önmagukat külön nemzetként meghatározni. A vallás és nemzet azonosságának – hangsúlyozza Botlik is – régiókban e nemzet igazi példája.

Ha nem vallanánk magunk is – bizonyos más nézetekkel ellentétben –, hogy a ruszinokat, éppúgy mint a románokat, behívták a tatárjárás után Magyarországra, akkor Botlik József történeti érvei erről minden kétségen kívül meggyőzőnek. Tömeges bevándorlásuk a 17. századig szintén folyamatos volt. Szerzőnk több történeti kérdésben Hodinka Antal álláspontját fogadja el, például: betelepedésükkel kapcsolatban, vagy amikor a 15. században alapított munkácsi püspökség eredetét nyitva hagyja. Történészhez

szokatlan módon nem szégyelli megtenni ezt, mert egyszerűen a kutatások nem teszik lehetővé a végleges állásfoglalást.

Szinte drámaian ábrázolja azt a küzdelmet, amelyet az egyház képviselői folytattak a jogaikat csorbító földsurrakkal szemben. Érthető tehát uniós törekvésük, mellyel nemcsak Róma védelmét nyerték el, de a társadalmi felemelkedés, emancipáció egyetlen útjának tudták. Ez tehát nemcsak valamiféle üzleti egyezség volt – a római pápa fölségének, a Filioque-tan, a tisztítóhely, az ostya és a kovászos kenyér mint különbség elfogadása ellenében a római katolikus papsághoz hasonló kiváltságok élvezése –, hanem tudatos választás Nyugat és Kelet – s csak látszólag a Nyugat vallása és a Kelet vallása – között. A vallási unió mint ideológiai vonzat mellett ez ugyancsak tudatos választás a fejlett nyugati társadalom és gazdaság mellett.

Az unió kiemelkedő egyházi személyiségeit életszerűen mutatja be Botlik, s a püspöki székért folyó harc ürügyén hiteles kortörténeti dokumentáltsággal vezet vissza bennünket az elmúlt századokba. Megismerkedünk a függetlenségi törekvések élharcosával, Olsavszky egri püspökkel, akinek Mária Terézia rendelete alapján lehetősége volt az egyházmegyéhez tartozó 10 vármegyében felmérést készíteni.

Bacsinszky András, az 1771-ben felállított munkácsi görög katolikus egyházmegye püspöke ebben a minőségében a rutén felvilágosodás, mondhatni: a rutén nemzeti mozgalom jeles képviselője is volt. Korában egyházmegyéje 13 vármegyét fogott át, és nevéhez fűződik az a hosszas küzdelem, amelyet papsága egyenjogúságáért folytatott. Az ő püspöksége idején került át a püspöki székhely Ungvárra, ahol könyvtárat alapított és a papi szemináriumban különböző nemzetiségeknek adott helyet. 40 esztendőös püspöksége egybeesett a parókiarendezéssel és az azt megelőző összeírással.

Bacsinszky püspök 1806-os összeírása (a 11 főesperességből álló püspökség 60 esperességéből 56-nak maradt meg a részletes kimutatása) tartalmazza a görög katolikus papságra és lakosságra, a más vallású papokra, a jobbágypapokra, zsellérekre, a település népiskolájára, a házasságkötésekre, a halálzásokra, a prédikáció nyelvére, nem utolsósorban az etnikai viszonyokra vonatkozó adatokat. Utóbbival kapcsolatban kitetszik, hogy a ruszin lakosság „számozottól hánysada a 18. század végére elmagyarosodott”. Ez a folyamat olyan korban történt, amikor semmiképpen sem lehet erőszakos magyarosításról beszélni, jóllehet nem egy történész szerette volna – vagy szeretné – ezt bizonygatni. Az összeírás szerint a ruszin nemzetiségű hívek száma: 345 786 fő volt (63,8%), a román görög katolikusok 113 255 főt számláltak (20,89%), és ekkor 33 758 (6,23%) volt a magyarul beszélő hívek száma. Fontos adat, hogy 1814-ben a munkácsi egyházmegyéhez tartozó 11 főesperességhez, 60 alesperességhez és 729 parókiához 560 462 hívő tartozott.

Az első jelentősebb átszervezésről, azaz az új egyházmegyéik szervezéséről a 19. század elejétől kezdődően lehet beszélni (ld. az eperjesi püspökség kiválását, több lelkesedés átkerülését a nagyváradi püspökséghez, a szamosújvári görög katolikus egyházmegye felállítását, amely során 90 000 román görög katolikus került ezen püspökség fennhatósága alá). Nem érdemtelen megjegyezni, hogy 1845-ig a munkácsi egyházmegye hivatalos nyelve a latin volt, de az anyakönyvek és jegyzőkönyvek vezetése magyar nyelven történt, mint ahogy az alsó papság is magyarul levelezett egymással – tudtuk meg Botlik Józsefől is.

Napjaink történéseinek, a kivételesen kiegyensúlyozott ruszin–magyar kapcsolatoknak a gyökerei is a történeti múltban keresendők. Botlik József is kiemelten kezeli azt a tényt, hogy a magyarországi nemzetiségek közül – a zsidóság mellett – egyedül a görög katolikus egyházhoz tartozó ruszinok álltak ki az 1848–49-es szabadságharc és forradalom mellett, vettek benne maguk is tevékenyen részt, s többen életüket adták a „hazáért”. (Csak 1848 májusában 35 papnövendék állt be honvédek Ungváron!)

A múlt század 60-as éveiben jelentős változás történt a görög katolikus egyházban. Az 1863-ban a magyar nyelv használatáról a liturgikus életben kiadott körlevél ugyan nem lépett hatályba, az egyházi adminisztrációban azonban újabb területet hódított a magyar nyelv, amennyiben a ruténnal együtt a latin nyelvet szinte teljesen kiszorították az egyházmegyei adminisztrációban. Ezzel bezárult a ruszin nemzeti öntudatra ébredés folyamatának egy fejezete, amelyben a *ruszin társadalom akkori értelmisége, a görög katolikus egyház képviselői* a 18. századtól kezdődően meghatározó szerepet töltek be. *A ruszin nemzeti mozgalom is különböző nemzetközi érdekek keresztüztübe került.* A pánszláv mozgalom három irányzattól tevődött össze: a ruszofil, ukranofil, ruszinoofil irányzattól, és mellette hol határozottabban, hol visszafogottan – vagy visszaszorítottan – tört felszínre a magyarofil irányzat. A két nép, a magyar és a ruszin bizonyos történelmi körülmények között egymás természetes szövetségesevé lépett – léphet a jelenben és a jövőben is – elő.

A nemzeté válás folyamatában a ruszin értelmiség, a történetírók sem voltak mentesek a történelmi túlzásoktól, példa erre Lucskay Mihály lelkes négykötetes munkája is (A Kárpáti-rutének története Magyarországon, 1842). A magyar reformkorban élt és alkotott Vaszilij Dohovics lelkész, költő, különböző tudományágak művelője és festő – egyáltalán nem volt szokatlan, hogy latinul, ruszinul és magyarul alkotott –, akit nem véletlenül választott meg a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává. Duchnovics Sándor – részben Dohovics kortársa – munkássága idejére esett a ruszin értelmiség erőteljesebb elkötelezettségének jelentkezése a cári birodalom irányában, illetve a családias és osztrák birodalmi ígéretekben hívők körében.

A kiegyezést közvetlenül megelőző évek a nemzetiségi mozgalmakra is hatottak. Erdélyben a románok az országész autonómiája mellett álltak ki, és az ugocsei, máramarosi és zempléni ruszin értelmiség követelése hasonlóak vagy azonosak voltak a többi nemzetiség követeléseivel: a ruszin politikai nemzet létének elismerése, a megyék és a választókerületek kikerekítése a nemzetiségek szerint, a nemzetiségi nyelv hivatalossá tétele ezeken a területeken, illetve a számarányuknak megfelelő részvétel a hivatali életben. Dobránszky Adolf, akiről teljesen befolyásolt a cári birodalomba vetett hite, ruszin nemzeti autonómiát, saját közigazgatást, ruszin nemzetgyűlést követelt. A saját nemzeti jelvények használatát a ruszin nemzeti mozgalom is igényelte. Bukovszky György lelkész, mint a ruszin nemzetiségi egyenjogúsáért folytatott harc bajnoka, méltán hagyott maradandó nyomot az utódok emlékezetében. 1868-ban a ruszin értelmiség körében törvénytervezet is készült, amely a ruszin nyelv hivatalos nyelvvé tétele és ruszin hivatalnokok alkalmazása mellett - és ez túllép a Bukovszky-féle tervezeten - előírta, hogy a görög katolikus egyház ügyeivel külön osztály foglalkozzon a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban.

Újabb és jelentős fejezet kezdődött a ruszin nemzeti mozgalomban - és szervezettségében is döntő lépést jelentett - a ruszin kulturális és népművelő társaság, a Szent Bazil Társulat megalakításával 1864-ben, amely a munkácsi és eperjesi egyházmegyeek orszábrát irányzatának kezdeményezésére jött létre. Természetesen szinte megalakulása pillanatában megteremtette a maga ellenzékét Pankovics István 1867-ben kinevezett munkácsi görög katolikus püspök személyében.

Ugyancsak a munkácsi és eperjesi görög katolikus egyházak képviselői részéről fogalmazódott meg az egyházi autonómia, pontosabban: a katolikus egyházmegye önkormányzatának az igénye. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai oktatás tekintetében biztosította, hogy a tanulók anyanyelvükön részesüljenek oktatásban. Botlik kimutatása szerint 1869 és 1890 között 63%-kal nőtt azon iskolák száma, ahol magyar nyelven folyt a tanítás. Érdekesekek és sokatmondóak azok az adatok is, amelyeket az 1890-es népszámlálás nyomán közöl. Ekkor 375 000 ruszin görög katolikus irtak össze. A ruszinok 98,8%-a tartozott ehhez a felekezethez. A magyar népesség közül 181 000-en vallották magukat görög katolikusnak.

A ruszin nemzet történetének fontos állomása Firczak Gyula püspöksége idejére esett, akiről túlzás nélkül elmondható, hogy életét a ruszin nép felemelkedésének szentelte. Nemcsak a Szent Bazil Társulatot szervezte újjá, nemcsak a ruszin szakosztályt hozta létre a Magyarországi Néprajzi Társaságon belül, hanem támogatta különböző sajtótermékek, kalendáriumok kiadását. Jó taktikai érzékkel használta ki a katolikus Néppárt körül kialakult helyzetet - a párt népszerű volt a ruszin nép körében -, és az ún. Firczak-Bánffy titkos egyezmény eredményeként ruszin képviselő bekerült a parlamentbe, ezenkívül helyreállították az ungvár-ceholyai parókiát, és kidolgozták a ruszin nép nyomorán enyhíteni kívánó ún. „hegyvidéki” programot. Az akcióval megbízott Egán Ede jelentése szerint sor került némi földosztásra a Schönborn-uradalomban.

Firczak püspöksége idején vette kezdetét - részint külföldi propaganda hatására, részint az unitus egyházi terhekől való megszabadulás céljából - a máramarosi románság körében a skizmatikus parasztmozgalom, a pravoszláv vallásra való visszatérés, amely átterjedt a ruszinokra is. Botlik kereste és meg is találta ennek okát: a gazdasági fennelülés a legkevésbé érintette a születési arányok tekintetében legmagasabb mutatókkal rendelkező nemzetiséget: a ruszint. Kárpátalján alacsonyabb szintű volt az iparosítás, és lassabbak voltak a nyomában járó társadalmi változások. A térségben a *cszonka társadalom* meghatározás valójában egyedül a ruszin társadalomra illet: szinte teljesen hiányzott a földbirtokosság, a polgárság, a munkásság. Bizonyos kereseti forrástól is elesetek a ruszinok (tutajozás), és Botlik sajnálatosnak tartja, hogy az elmagyarosodott értelmiség és a ruszin nép között elég mély szakadék tátongott. Mivel a választójogot cenzushoz kötötték, a többi nemzetiséghez viszonyítva a ruszinok között alacsonyabb volt a választójoggal rendelkezők száma. Mindez a ruszinok meglehetősen jelentős számát kényszerítette el-, pontosabban kivándorlásra.

A magyar állam fenntartással kezelte és többször elutasította a görög katolikus egyház autonómia-törekvéseit. Róma viszont az önálló hajdúdorogi püspökség felállítását utasította el, és évtizedekbe telt, amíg megszületett a megegyezés. A hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökség felállítása mellett 1868 áprilisában a görög katolikus magyarok első kongresszusán foglaltak állást. A magyar állam és a Vatikán hosszan tartó vitája után végül 1912-ben Róma engedélyezte a hajdúdorogi püspökség felállítását. Ebben az időben (1910-ben) 169 magyar görög katolikus parókia létezett, amelyhez 304 322 hívő tartozott. Ebből 162 egyházközség került a hajdúdorogi püspökséghez, 183 757 magyar hívő mellett románok, szlovákok - és kisebb számban - rutének; viszont a magyar görög katolikusok 40%-a, több mint 120 000 lélek kívül maradt. A nemzetiségi sokszínűség miatt feloldhatatlanná vált az ellentét a magyar liturgiai nyelv hívei és ellenzői között.

Botlik szükségesnek tartotta többször is hangsúlyozni: a philadelphiai egyezménnyel ellentétben, amelyben az amerikai ruszin emigráció részéről Zsatkovics és Masaryk arról döntöttek, hogy a Ruténföld a háború után Csehszlovákiához kerül, az érintettek, a rutén-magyarok körében erőteljes volt az a mozgalom, amely Magyarországra keretei között képzelte el e nép jövőjét, a megfelelő önkormányzati rendszer kiépítése mellett. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ezzel párhuzamosan, 1918 októberében a

Lembergben megalakult ukrán rada célul tűzte ki a Kárpátokon innen és túl élő rutének egyesítését egy államban.

Kárpátalja hovatarozásáról 1919. szeptember 10-én a Saint-Germain-en-Laye-i békeszerződés döntött, a terület határának pontos meghatározása nélkül. Elmaradt az önkormányzat biztosítása is, annak ellenére, hogy Csehszlovákiát a békeszerződés kötelezte erre. Hiába bizonygatta Beneš az autonómia meglétét a Népszövetségnek készített jegyzékében 1921 júniusában. A csehszlovák uralom két évtizede alatt a nemzeti igények háttérbe szorítása egyértelműen megmutatkozott. Aki ismeri az utódállamokban élő magyarság és más nemzeti kisebbségek életét, annak nem mond újat, hogy a rutén parlamentet nem hívták össze, a ruszin parasztságot kihagyták a földosztásból, a hivatalos nyelv a cseh volt, és a hivatalokat csehekkel töltötték be.

Amint a Regát gyarmatának tekintette Erdélyt, ugyanezt tette Prága Kárpátaljával is. Az új hatalom egyik kiemelten kezelt célja, hogy támogassa a ruszinok áttérését a pravoszláv vallásra. Ehhez kapcsolódik a nagyorosz és ukrán befolyás felkarolása is. Ezzel párhuzamosan háttérbe szorította – sőt üldözésüket is támogatta – a görög katolikus egyházat és képviselőit.

Különböző érdekek ütközési területe maradt Kárpátalja 1939 márciusa és 1944 októbere között is. Ez az egyházak életében is lecsapódott. A szerző szerint Teleki Pál felismerte, hogy a magyar hatalom megszilárdítása csak akkor lehetséges, ha nem erőltetik – bármennyire is szerette volna ezt a görög katolikus egyház – az áttértek visszatérítését, illetve a skizma-mozgalom felszámolását. Hivatalosan viszont támogatták egy önálló magyarországi pravoszláv egyház felállítását.

Nem meglepő, hogy részben az ortodox egyházat használta fel 1944-től a szovjet hatalom a görög katolikus egyház megsemmisítésére. A tények, a szovjet megszállás és következményei ismertek. Sorban hozták az unitus egyház elleni rendeleteket. Sorra szűntek meg a parókiák, azonban teljes felszámolásának akadályát képezte Romzsa Tódor munkácsi püspök, a ruszinok Mindszentije és Márton Áronja, egészen addig, amíg 1947-ben az NKVD meg nem gyilkoltatta. Ennek körülményei először Botlik József írásában kerültek napvilágra.

A ruszin nép történelme tehát igazi drámai fordulatot az USZSZK-hoz való csatlolás, azaz 1945 novembere után élt át. Botlik József korábbi résztanulmányaiból úgymond „naprakész” információink voltak mind a ruszin nép közelmúltjának történelméről, mind napjaink küzdelméről, amely arra irányul, hogy önálló nemzetnek ismerjék el, hogy elnyerje végre a népszavazással kikialtított önkormányzatát az ukrán kormány részéről. Botlik József könyvének érdeme és erőssége az átfogó korrajz, az egyes források elemzése, publikálása. Monográfiája éppen ezért eddigi munkássága legkiemelkedőbb alkotása, messze túllépi egy szokásos egyháztörténeti szakmunka kereteit.

Lipcsy Ildikó

ROSS MCKIBBIN

CLASSES AND CULTURES. ENGLAND 1918–1951

(Osztyályok és kultúrák. Anglia 1918–1951.)

Oxford University Press, 1998. 536 p.

A szerző célja az angol „nép” történetének bemutatása az adott időpontban. A „nép” többsége pedig munkásosztálybeli volt. Az időszak kezdetén a lakosság 78%-a, a végén 72%-a. Az úgynevezett „középosztály” a korszak kezdetén 21%, a végén 28%. A „felső osztályok” a lakosság 0,1 és 0,5%-át tették ki. McKibbin levonta a következtetést: Angliában volt a legnagyobb munkásosztály aránya a világon.

Ennek megfelelően az első fejezetek, amelyek az említett három osztály gazdasági helyzetével és életformáival foglalkoznak, nagyjából tükrözik a fenti számarányokat, hiszen a munkásosztályról szóló két fejezet kétszer olyan hosszú, mint a középosztályról írottak. Részletes fejezetek szólnak ezeken túlmenően a nevelésről, vallásról, szexualitásról, majd rövidebbek a szabadidőről, a sportról, a zenéről, a filmről, a rádióról.

A 33 évet tárgyalva sok mindentről alig esik szó, amit a szerző szerint mások gyakran említenek. Churchill neve például összesen háromszor fordul elő a szövegben, Keynesé is alig, a filozófus Wittgensteinté vagy a költő Ellioté egyáltalán nem. Sokak szerint egy olyan könyvben, amelynek fő témája a munkásosztály és annak kultúrája, nem feltétlenül hiba ez, egy nagyobb távlatú összkép szempontjából tekintve azonban hiányérzetet okoz.

A szerző megközelítése inkább elemző, mint kronologikus, s nagymértékben a munkásság életformájának sokoldalú, színesen szőtt bemutatására irányul. Ebben benne foglaltatnak a munkások lakásviszo-